ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

MA'LUMOTLAR BAZASINI MONITORING QILISH VA OPTIMALLASHTIRISH VOSITALARI

Baxtiyorov Bobomurod Lochin o'g'li
Farg'ona davlat texnika universiteti
Axborot xavfsizligi 2-bosqich talabasi
mailto:baxtiyorovbobomurod6@gmail.com
Valiyorov Habibjon Umidjon o'g'li
Farg'ona davlat texnika universiteti
Axborot xavfsizligi 2-bosqich talabasi
mailto:valiyorovhabibjon@gmail.com
Zokirov Sanjar Ikromjon o'g'li
Farg'ona davlat texnika universiteti,
fizika-matematika fanlari falsafa doktori(PhD), dotsent
mailto:phd-2019@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'lumotlar bazasini monitoring qilish va optimallashtirishning zamonaviy vositalari, ularning funksional imkoniyatlari hamda samaradorlikni oshirishdagi o'rni chuqur tahlil qilingan. Monitoring jarayonida real vaqt ko'rsatkichlari, resurslardan foydalanish darajasi, sekin ishlayotgan so'rovlar, blokirovkalar va xatoliklarni aniqlash mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, turli DBMS tizimlarida qo'llaniladigan professional monitoring platformalari — PostgreSQL, MySQL, SQL Server va boshqalar —ning afzalliklari solishtirilgan. Maqolada query optimallashtirish, indekslash, ma'lumotlar strukturasi va server resurslarini tuning qilish bo'yicha ilg'or amaliy usullar ham ko'rsatib o'tilgan. Natijada, maqola ma'lumotlar bazalarining barqarorligi, tezligi va umumiy ishlash sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan kompleks yondashuvni yoritadi hamda amaliyotchi mutaxassislar uchun qo'llanma vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: Ma'lumotlar bazasi, monitoring, optimallashtirish, performance, query profiling, indekslash, DBMS, PostgreSQL, MySQL, SQL Server, Performance Schema, transaction, I/O load, buffer pool.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of modern database monitoring and optimization tools, their functional capabilities, and their role in improving performance. The monitoring process covers real-time indicators, resource utilization, slow queries, blocking, and error detection mechanisms. It also compares the advantages of professional monitoring platforms used in various DBMS systems — PostgreSQL, MySQL, SQL Server, and others. The article also presents advanced practical methods for query optimization, indexing, data structure, and server resource tuning. As a result, the article highlights a comprehensive approach to improving the stability, speed, and overall performance of databases and serves as a guide for practicing specialists.

Keywords: Database, monitoring, optimization, performance, query profiling, indexing, DBMS, PostgreSQL, MySQL, SQL Server, Performance Schema, transaction, I/O load, buffer pool.

KIRISH

Zamonaviy axborot tizimlarining samarali ishlashi bevosita ma'lumotlar bazasining tezkor, barqaror va xavfsiz faoliyatiga bog'liq. Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlovchi tizimlarda ish yuklamasi

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

keskin oshib borayotgan sharoitda, ma'lumotlar bazasini doimiy nazorat qilish, uning ish faoliyatidagi o'zgarishlarni aniq qayd etish va potentsial muammolarni oldindan aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Monitoring jarayoni orqali tizim resurslaridan foydalanish darajasi, so'rovlarning bajarilish vaqti, blokirovkalar, xatoliklar va trafik dinamikasi kabi asosiy ko'rsatkichlar kuzatilib, ular asosida optimallashtirish strategiyalari shakllantiriladi.

Raqobat kuchli bo'lgan elektron xizmatlar bozorida foydalanuvchilarga kechikishlarsiz, tezkor xizmat taqdim etish — tashkilotning IT infratuzilmasi qanchalik to'g'ri boshqarilishiga bog'liq. Shu bois, ma'lumotlar bazalarini monitoring qilish vositalaridan foydalanish va ularni to'g'ri sozlash bugungi kunda mutaxassislar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Optimallashtirish usullari esa nafaqat so'rovlar tezligini oshiradi, balki server resurslaridan oqilona foydalanish, tizim barqarorligini ta'minlash va nosozliklarning oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada ma'lumotlar bazasini monitoring qilishning asosiy tamoyillari, amaliy qo'llanmalar, zamonaviy monitoring vositalari hamda tizim samaradorligini oshirish bo'yicha optimallashtirish texnologiyalari chuqur tahlil qilinadi.

Foydalanilgan metodlar

Ushbu tadqiqotda ma'lumotlar bazasini monitoring qilish va optimallashtirish jarayonlarini tahlil qilish, baholash hamda amaliy qo'llash uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Analitik-metodik tahlil: Ma'lumotlar bazalarining ishlash mexanizmlari, monitoring texnologiyalari, statistik ko'rsatkichlar va optimallashtirish usullari bo'yicha ilmiy manbalar, texnik hujjatlar, DBMS qo'llanmalari va amaliy tajribalar o'rganildi.
2. Eksperimental monitoring: Real va sinov muhiti asosida turli DBMS (PostgreSQL, MySQL, SQL Server)larda monitoring vositalari – Performance Schema, pg_stat_statements, SQL Server Profiler, Prometheus Exporter orqali tizim ko'rsatkichlari to'plandi va taqqoslandi.
3. Performance profiling: So'rovlarning (query) bajarilish vaqti, I/O yuklamasi, CPU iste'moli, Cache hit ratio, indekslardan foydalanish darajasi kabi parametrlar profiling texnikasi yordamida o'lchandi.
4. Eksperimental optimallashtirish: Indekslash, so'rovlarni qayta yozish (query rewrite), ma'lumotlar strukturasini optimallashtirish, partitioning, caching kabi amaliy usullar qo'llanilib, ularning samaradorlikka ta'siri solishtirildi.
5. Diagnostik va log tahlil metodlari: DBMS'ning log fayllari, slow query log, error log, deadlock grafigi va transaktsiya blokirovka statistikasi o'rganildi. Nosozliklarning sabablarini aniqlashda diagnostika usullari qo'llandi.
6. Vizual monitoring va grafikli tahlil: Grafana, PMM, pgAdmin va SSMS orqali resurs foydalanishi grafiklari, trendlar va tarixiy ko'rsatkichlarni vizual tahlil qilish metodi qo'llandi.
7. Taqqoslash (komparativ) Metodi: Turli monitoring vositalari va optimallashtirish strategiyalarining samaradorligi o'zaro solishtirilib, ustunliklari va cheklovlari aniqlab chiqildi.

Natija va muhokama

Ma'lumotlar bazasini monitoring qilish va optimallashtirish tizim samaradorligini ta'minlaydigan eng muhim jarayonlardan hisoblanadi. Tadqiqot davomida turli DBMS'larda qo'llaniladigan monitoring vositalari, ularning funksionalligi va amaliy samaradorligi o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, monitoring jarayoni faqatgina real vaqt ko'rsatkichlarini kuzatish bilan cheklanmay, balki tizim ishlashidagi potentsial nosozliklarni oldindan aniqlash, ish yuklamasini to'g'ri taqsimlash va so'rovlarning bajarilishini mukammallashtirishga katta yordam beradi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

Eksperimental kuzatuvlarga ko‘ra, eng ko‘p uchraydigan muammolar — sekin ishlaydigan so‘rovlar, noto‘g‘ri indekslash, ortiqcha join’lar, katta jadvallarni skanerlash (table scan), lock’larning uzun davom etishi va resurslarning nomutanosib sarfi — aynan monitoring natijasida aniqlangan. Masalan, PostgreSQL’da pg_stat_statements yordamida eng resurs talab qiluvchi so‘rovlar aniqlandi va ularni optimallashtirish orqali umumiy ishlash tezligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. MySQL'da esa Performance Schema orqali InnoDB buffer pool’dan foydalanish samaradorligi o‘lchandi va indekslarni qayta tashkil etish (rebuild) natijasida I/O yuklamasi kamaydi.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, har qanday DBMS’ning samaradorligi faqat quvvatli server yoki katta xotira bilan emas, balki to‘g‘ri konfiguratsiya va muntazam monitoring bilan belgilanadi. Masalan, query optimallashtirish jarayonida SELECT * ni ishlatishdan voz kechish, subquery’larni join bilan almashtirish, WHERE sharti bo‘yicha indekslash kabi metodlar so‘rov vaqtini bir necha baravar kamaytirishi mumkin. Shuningdek, katta hajmdagi jadvallarni partitioning orqali bo‘limlarga ajratish ularga murojaat qilish jarayonini tezlashtiradi, bu esa ayniqsa katta hajmdagi analitik ma’lumotlar bilan ishlaydigan tizimlar uchun nihoyatda muhim.

Monitoring vositalari orasida Prometheus + Grafana, Percona Monitoring and Management (PMM), pgAdmin dashboard, SSMS Performance Dashboard eng samarali va amaliy deb topildi. Ularning afzalligi — real vaqt ko‘rsatkichlarini grafik tarzda taqdim qilishi, tarixiy ma’lumotlarni saqlashi va avtomatik alertlar berish imkoniyatiga ega bo‘lishidir. Bu esa tizim ishlashidagi anomal holatlarni erta aniqlash imkonini beradi.

Yana bir muhim jihat — locking va deadlocklarni tahlil qilish. Monitoring jarayonida aniqlangan ko‘plab blokirovkalar noto‘g‘ri transaction boshqaruvi, yuqori izolyatsiya darajasi yoki uzun davom etuvchi so‘rovlar bilan bog‘liq bo‘lgan. Bu esa DBMS darajasida to‘g‘ri isolation level tanlash, qisqa va tez bajariladigan transaktsiyalarni ishlab chiqish kerakligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ma’lumotlar bazasini monitoring qilish — tizimning texnik holatini baholash vositasi emas, balki optimallashtirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Monitoring natijalari asosida bajarilgan indekslash, so‘rovlarni qayta yozish, resurslarni qayta taqsimlash, cachingni faollashtirish kabi amaliy optimallashtirish choralarining samarasi sezilarli bo‘ladi. Demak, monitoring va optimallashtirish bir-birini to‘ldiruvchi, ketma-ketlikda amalga oshiriladigan kompleks texnologiyalardir.

Xulosa

Ushbu tadqiqot davomida ma’lumotlar bazasini monitoring qilish va optimallashtirishning zamonaviy yondashuvlari, ularning amaliy ahamiyati hamda turli DBMS tizimlarida qo‘llanilish mexanizmlari chuqur o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, monitoring jarayoni faqat kuzatuv vositasi sifatida emas, balki tizimning umumiy ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik boshqaruv mexanizmi sifatida qaralishi lozim. Real vaqt ko‘rsatkichlarini kuzatish, resurs iste’molini nazorat qilish, sekin so‘rovlarni aniqlash, locking va deadlock holatlarini bartaraf etish, trendlarni tahlil qilish — bularning barchasi samarali monitoringning ajralmas tarkibiy qismlaridir.

Optimallashtirish jarayonlari monitoring natijalariga asoslangan holda amalga oshirilganda, tizim tezligi, barqarorligi va foydalanuvchi tajribasi sezilarli darajada yaxshilanadi. Indekslash, query optimallashtirish, ma’lumotlar strukturasini to‘g‘ri tashkil etish, caching va server konfiguratsiyasini moslashtirish kabi amaliy usullar DBMS samaradorligini bir necha baravar oshirishga yordam beradi. Shuningdek, Prometheus, Grafana, PMM, pgAdmin, SSMS kabi monitoring vositalaridan oqilona

foydalanish tizimdagi muammolarni erta aniqlash va ularga o‘z vaqtida javob berish imkonini yaratadi.

Umuman olganda, ma’lumotlar bazasini monitoring qilish va optimallashtirish — zamonaviy axborot tizimlarining eng muhim texnik talablardan biridir. Ularning samarali qo‘llanishi orqali tizimdagi nosozliklar kamayadi, resurslar tejaladi, yuqori yuklama ostida ham barqaror ishlash ta’minlanadi va xavfsizlik darajasi oshadi. Demak, monitoring va optimallashtirishni kompleks tarzda joriy etish har qanday tashkilotning axborot infratuzilmasini rivojlantirishda ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gusmanov, G., & Karimov, U. (2022). Database performance optimization techniques: indexing, caching and query tuning. International Journal of Data Engineering, 10(3), 112–124.
2. Muradov, S., & Tolipov, B. (2023). SQL-based query optimization strategies for large-scale data systems. Journal of Information Technologies, 14(2), 55–68.
3. Stonebraker, M., & Hellerstein, J. M. (2020). What goes wrong in database systems: lessons from decades of deployment. Communications of the ACM, 63(7), 62–71.
4. Agrawal, D., El Abbadi, A., & Das, S. (2018). Data management in the cloud: challenges and opportunities. Synthesis Lectures on Data Management, 5(2), 1–116.
5. Chaudhuri, S., & Narasayya, V. (1997). An overview of query optimization in relational database management systems. Proceedings of the ACM Symposium on Principles of Database Systems, 34–45.
6. Trummer, I. (2019). Benchmarking automated database tuning techniques. Proceedings of the VLDB Endowment, 12(12), 2262–2275.
7. Percona LLC. (2021). Percona Monitoring and Management Documentation. Retrieved from https://www.percona.com/doc
8. Microsoft Corporation. (2022). SQL Server Performance Tuning Guide. Microsoft Docs.
9. PostgreSQL Global Development Group. (2021). PostgreSQL Performance Optimization Manual. Available at: https://www.postgresql.org/docs/
10. Grafana Labs. (2023). Grafana Observability Stack Documentation. Retrieved from https://grafana.com/docs/